

КЫРГЫЗ
РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
УЛУТТУК ИЛИМДЕР
АКАДЕМИЯСЫ



НАЦИОНАЛЬНАЯ
АКАДЕМИЯ НАУК
КЫРГЫЗКОЙ
РЕСПУБЛИКИ

Ч.АЙТМАТОВ АТЫНДАГЫ
ТИЛ ЖАНА АДАБИЯТ
ИНСТИТУТУ

ИНСТИТУТ ЯЗЫКА И
ЛИТЕРАТУРЫ ИМ.
Ч.АЙТМАТОВА

*Бишкек шаары, 720071, Чүй
проспектиси, 265^а*

Тел: 0 312 39-20-23

*720071, г. Бишкек Проспект
Чүй,
265^а*

Тел: 0 312 39-20-23

Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын
Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институтунун Окумуштуулар
кеңешинин жыйынынын
№ 5 ПРОТОКОЛУ

Бишкек шаары

2023-жылдын 29-апрели

Катышкандар: А. Акматалиев – ф.и.д., акад., – төрага, ф.и.д., профессор Т. Садыков, ф.и.д. Г. Жаманкулова, Азыркы кыргыз тили бөлүмүнүн башчысы, ф.и.к. Д. Исраилова, ф.и.д. Н. Нарынбаева, ф.и.д. А.Кадырманбетова, ф.и.к. Г. Жамашева, ф.и.к. И. Сагынбеков, ф.и.к. Д. Ибраева, илимий кызматкерлер Ч. Дыйканова, З. Исмаилова, Н. Мырзабаева, Качкынбай кызы А. – окумуштуулар кеңешинин катчысы, ф.и.к.

КҮН ТАРТИБИ:

1. Султанова Айжамалдын “Кыргыз тилинде этиштин келер чак маанилериндеги өзгөчөлүктөр” деген темада 10.02.01 – кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты илимий даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишин талкуулоо.

Төрага: Бүгүнкү жыйындын күн тартибине коюлган биринчи маселе Султанова Айжамалдын “Кыргыз тилинде этиштин келер чак маанилериндеги өзгөчөлүктөр” деген темада 10.02.01 – кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты илимий даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишин талкуулоо. Илимий жетекчиси – филология илимдеринин доктору Ибраим Абдувалиев

Төрага: Күн тартиби жана ага коюлган маселе боюнча кимде кандай сунуш бар?

Жыйындын катышуучулары: – Күн тартиби бекитилсин, ишти талкуулоону баштай берели.

Төрага: Каралган маселе боюнча диссертация тууралуу маалымат берүү үчүн сөз диссертантка берилет.

Диссертант А.Султанова: Саламатсыздарбы, урматтуу отурумдун мүчөлөрү. Менин илимий ишимдин темасы “Кыргыз тилинде этиштин келер чак маанилериндеги өзгөчөлүктөр”.

Урматтуу катышуучулар биринчиден биздин илимий ишибизди окуп, убактынарды бөлүп бергениңиздерге терең ыраазычылык билдиребиз.

Акыркы кыргыз тили бөлүмүндө өткөн талкууда окумуштуулар тарабынан айтылган мүчүлүштүктөрдү, сунуш кылган сын пикирлерди көрсөтүү менен бирге кандидаттык диссертацияда бир топ оңдоолор, толуктоолор киргизилди.

Филология илимдеринин доктору Т.Садыков Иш этиштин чактарынын ичинен келер чак формаларын системдүү түрдө иликтөөгө арналат. Этиш, этиштин чак категориясы жана чактардын өзгөрүш маселелери бир топ түрколог окумуштуулардын эмгектеринде каралып келген. Кыргыз тилинде бир нече авторлордун эмгектеринде, ошондой эле грамматикасында этиштин чактары боюнча да кээ бир окумуштуулар сарасеп салып, изилдеп келишкен. Кыргыз тилинде алгач Касым Тыныстановдун окуу китептеринде айтылып, андан кийин да бир нече авторлордун эмгектеринде айтылып жүрүп, 1964-жылы чыккан кыргыз тилинин грамматикасында бир топ кеңири түшүнүк берилген. Жогорку окуу жайлар үчүн жазылган андан кийинки китептерде да этиштин чактары, анын ичинде келер чактын айрым маселелери улам толукталып жазылып келе жатат.

Бирок кыргыз тилинде келер чак маанилеринин туюнтулушу, аны уюштуруучу грамматикалык каражаттар атайын колго алынып лингвистикалык терең изилденбей келе жатат. Салттуу түрдө келер чак айкын келер чак жана арсар келер чак деп экиге ажыратылып окутулуп келе жатат. Мына ошол айкын келер чак менен арсар келер чактын түрдүү маанилери, аларды уюштурган грамматикалык каражаттар али такталып чыга элек.

Иштин кириш бөлүмү стандартка шайкеш жазылып, анда теманын актуалдуулугу, максат-милдеттери аныкталган, иштин жаңылыгы, изилдөө методдору такталган, коргоого сунушталган жоболор белгиленип, иштин апробацияланышы көрсөтүлгөн.

I бапта этиштин келер чагынын жалпы тил илиминде, түркологияда жана кыргыз тилинде изилденишине тарыхый экскурс жасалып, бул чактын изилденишиндеги дурус жана өксүк жактар ачып көрсөтүлгөн.

II бапта изилдөөнүн методологиялык негиздери менен методдору талдоого алынып, кыскача тыянактар чыгарылган.

III бапта келер чак маанилеринин туюнтулуш жолдору жөнүндө кеңири маалымат берилген, анда аталган маанинин этиштик негиз аркылуу бейнелениши кеңири фактыларга таянуу менен чечмеленген.

Иштин кемчилиги:

Айрым терминдер которулбай берилген: несовершенный виддеги келер чак (бүткөн түрдөгү келер чак), относительдик чак – салыштырма/катыштык

чак, коллектив – авторлор, салыштырма-тарыхый эмес, тектештирме-тарыхый, составы – курамы.

Корутунду бөлүгүндө иштин жыйынтыгы чыгарылган.

Биринчи окууда белгилеп көрсөтүлгөн кемчиликтер каралып, керектүү жерлеринде оңдоолор жана толуктоолор киргизилген.

Ишти коргоого сунуштоого болот.

Диссертанттын жообу: Урматтуу Ташболот Садыковичтин жогоруда айтылган сын пикирлери толугу менен кабыл алып диссертацияга төмөнкүдөй оңдоолор киргизилди:

1. Белгиленгендей которулбай калган сөздөр кыргызчага которулуп берилди. Жоболор такталып, толукталып жазылды

Филология илимдеринин доктору Г.Жамангулова: Аспирант Султанова Айжамал Абылкасымовна мурдагы талкууда айтылган сын-пикирлерди оңдогонго аракет кылган. Иш «Кыргыз тилинде этиштин келер чак маанилериндеги өзгөчөлүктөр» деп аталат, 3 бөлүмдөн турат, аталыштары: Этиштин чактары, келер чак боюнча изилдөөлөргө сереп; Келер чак маанилеринин методологиялык негиздери жана изилдөө методдору; Келер чак маанилери боюнча изилдөөлөрдөн алынган натыйжалар.

Талкууга коюлган диссертациялык иште кемчиликтер жок эмес. Мисалы,

1. Аталган маселелердин «Кыргыз тилинде изилденишин» толуктоо зарыл.
2. Диссертацияда: «Грамматика илими (тилдин грамматикасы) кийинки кылымдарда индоевропа тилдеринде өнүгүп, башка тилдерге үлгү болуп берген деп эсептейбиз. Биздин мүмкүнчүлүгүбүз мына ошол тилдик чоң бүлөнүн, индоевропа тилдеринин ичинен орус тилинин гана грамматикасын окуп өздөштүрүү менен эле чектелет» деп айтылат; мен аспиранттын пикирине кошулбайм (10-бет).
3. *-йын* мүчөсү туралуу мындай деп жазат: « Бул мүчөнүн диалектилерде -айлы (*-а-й-лы*) болуп жолуккандыгын да белгилеп кетebиз: районго бир иш менен барайлы. Аягына *-ык* мүчөсүнүн кошулуп айтылган учурлары да жолугуп калат: районго бир иш менен барайлык деп турабыз». Мындай диалектини киргизүүнүн эч зарылдыгы жок (75-бет).
4. Диссертацияда: «К. Токтоналиевдин сөзү менен айтканда кыргыз лексикографиясынын атасы кыргыз тилиндеги этиш сөздөрдү...» деген сүйлөмдөгү «К. Токтоналиевдин сөзү менен айтканда кыргыз лексикографиясынын атасы...» дегендин алып таштап, ордуна «К.К. Юдахин» деп эле жазуу керек.
5. Орфографиялык, пунктуациялык каталардан арылтуу керек.

Жогорудагы мүчүлүштүктөр диссертациянын мазмунуна кедергисин тийгизбейт. Ошондуктан ишти коргоого сунуш кылууга болот.

Диссертанттын жообу: Гулжамал Жамангулованын сын пикирлерин толугу менен кабыл алып, диссертацияга төмөнкүдөй оңдоолор киргизилди: Белгиленгендей илимий иште “индоевропа жана орус тилдери менен чектелген” деген жерине дагны кошумчалап, толуктап жаздык. Түрк

тилиндеги илимий изилдөөлөргө дагы кошумчаладык. Илимий жетекчи менен кеңешип сиздин айткан пикирдеги –йын мүчөсүн алган жокпуз, бул биздин пикир болду. Андан кийинки «К. Токтоналиевдин сөзү менен айтканда кыргыз лексикографиясынын атасы...» дегенди алып таштап, ордуна «К.К. Юдахин» деп эле жазылды.

Филология илимдеринин кандидаты Д.Исраилова:

Кыргыз тилинде этиштин келер чак маанилеринин туюнтулушу, аны уюштуруучу грамматикалык каражаттар атайын колго алынып лингвистикалык терең изилденбей келген. Бүгүнкү күндө этиштин келер чагы айкын келер чак жана арсар келер чак деп экиге ажыратылып окутулуп келе жатат. Мына ошол айкын келер чак менен арсар келер чактын түрдүү маанилери, аларды уюштурган грамматикалык каражаттар али такталып чыга элек.

Түрколог окумуштуулардын көпчүлүгүнүн келер чакты башка чактардан биротоло бөлүп карабай учур-келер чак, өткөн-келер чак деп иликтеп жазган учурлары бар. Албетте, мындай ойлор башка түрк тилдеринин изилденишинде айтылган. Бирок түрк тилдеринин бири катары кыргыз тилинин грамматикалык жалпы теориялык маселелери тектеш түрк тилдеринен биротоло ажыратылып чыгып кетпейт. Кыргыз тилинде этиштин келер чагынын мына ушул жактары да али изилденип өз баасын ала элек.

Этиш сөздөрдүн келер чак маанилери азыркы кыргыз тилинде атайын изилденип, лексика-грамматикалык маанилери менен аларды туюндурган каражаттарынын аныкталып чыгышы негизги маселелерден болуп саналат.

А.А. Султанованын илимий ишинде жогоруда айтылган маселе колго алынып, кеңири изилдөө жүргүзүлгөн. Иш 3 бөлүмдөн турат: Этиштин чактары, келер чак боюнча изилдөөлөргө сереп; Келер чак маанилеринин методологиялык негиздери жана изилдөө методдору; Келер чак маанилери боюнча изилдөөлөрдөн алынган натыйжалар.

Ар бир бөлүмдө подтемалар туура коюлган. Теманы мисалдар аркылуу чечмелеп, далилдеп, түшүндүрүп берген.

Биринчи бөлүмдө, темага киришүү жасап, этиштин келер чагынын жалпы тил илиминде, түркологияда, кыргыз тил илиминде иликтенишине кеңири токтолгон.

Экинчи бөлүмдө, этиш сөздөрдү изилдөөнүн методологиялык өзгөчөлүктөрүнө, келер чак маанилерин изилдөөнүн методдоруна токтолгон.

Үчүнчү бөлүмдө, этиштик уңгулардын өзүндө келер чактык маанилердин, келер чактын ыңгай маанилери аркылуу туюндурлушуна, терс, суроо, өтүнүү маанилери менен уюшулган келер чак, мамиле мүчөлөрүндөгү айкын келер чак маанилерине кеңири түшүнүк берген. Жыйынтыктап айтканда, айкын келер чак маанилеринин уюшулушу бир нече грамматикалык, лексика-грамматикалык каражаттар аркылуу уюшулушу талдоого алынып мисалдардын негизинде түшүндүрүлүп берилген.

Изилдөөлөрү бир топ терең жүргүзүлүп, жогорку деңгээлде аткарылган. Ишти максатына жеткен иш деп эсептейм жана коргоого сунуш кылам.

Филология илимдеринин кандидаты Ч.Дыйканова

Биринчи бапта келер чак боюнча изилдөөлөргө сереп берилет.

Анда жалпы тил илимине, тюркологияга жана кыргыз тилине тиешелүү иштерге сын берилген.

Кыргыз тилиндеги этиштин келер чагы менен учур чагы көп айырмалабагандыгы бардык изилдөөчүлөргө маалим. Бул жөнүндө А.Кононов менен А. Щербак дагы өзүнүн илимий иштеринде белгилеп кетишкен. Кыргыз тилинде бул темага А.Турсунов менен С. Кудайбергенев өздөрүнүн оюн дагы чагылдырып кетишкен. Демек бул тема актуалдуу жана практикалык ишке дагы керек нерсе.

Экинчи бап “Келер чактын маанилерин методологиялык негиздери жана изилдөө методдору” деп аталат.

К.Тыныстанов тарабынан этиштин келер чагын жакынкы келер чак жана ашыркы келер чак деп аталган. К Тыныстановдон кийин кыргыз тилинде келер чак айкын келер чак жана арсар келер чак деп такталып, келер чактын түрлөрүнө түшүндүрмө берилет. Ашыркы чак деген термин 1940-жылга чейинки гана эмгектерде жолугат.

Үчүнчү бап “Келерки чак маселелери боюнча изилдөөлөрдөн алынган натыйжалар” деп аталып, кызыктуу мисалдар берилген.

Бул бапта тилдөө (вульгаризм) сөздөрдүн айкын келер чак маанилери дагы изилдөөгө алынат.

Кана, айтчы, эми эмне кыларыңды билбей турасыңбы, куурагыр.

Диссертациянын корутундусунда кызыктуу тыянактар берилген. Мисалы, диалагдук суроо-жооп речте айтылган этиштер дайыма келер чакты билдирет. Анткени берилген суроолор бир аздан кийин берилер жоопторду күтүп, келер чак маанилеринде жүрөт.

Колдонгон адабияттар тизмегинде 131 китептин аты берилген.

Султанова А.А. өзүнүн диссертациялык иши боюнча 11 макала жарыка чыгарыптыр.

Диссертация жөнөкөй, түшүнүктүү сөз менен жазылган. Өткөн талкууда айтылгын сунуштарга көңүл буруп, жакшы жазылган.

А.А.Султанованын диссертациясы филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын алууга татыктуу.

Төрага: Бүгүнкү талкууланып жаткан тема чынында эле актуалдуу тема. Көпчүлүк айтышы мүмкүн, кыргыз тилиндеги этиш изилденип бүтө элекпи деп, убакыттын отүшү менен тилдеги өзгөчөлүктөрдү да изилдөө өнүгүп отурат. Ошондуктан изилденип бүтпөгөн темалардын бири, бул – этиш. Азыркы окумуштуулар чылгый тилдик изилдөөлөрдү коюп, салыштырма типорлгияга көбүрөөк ооп кеткендей сезилет. Ошол боюнча илимий иштер да көп. Ошондуктан азыркы мезгилодеги актуалдуу теманы

изилдеп жаткан аспирантка жана илимий жеткечиси Ибраим Абдувалиевге ийгилик каалайлы.

Жыйынтыгында, А.А. Султанованын “Кыргыз тилинде этиштин келер чак маанилериндеги өзгөчөлүктөр” деген темада 10.02.01 – кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин доктору илимий даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишин Окумуштуулар кеңешинин жыйыны талкуулап чыгып,

ТОКТОМ КЫЛАТ:

1. Диссертант А.А. Султанованын “Кыргыз тилинде этиштин келер чак маанилериндеги өзгөчөлүктөр” деген темада 10.02.01 – кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты илимий даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык иши диссертацияларга коюлуучу талаптарга туура келген изилдөө деп эсептелсин;
2. Талкуунун жүрүшүндө айтылган сын-пикирлер диссертант тарабынан эске алынсын;
3. А.А. Султанованын “Кыргыз тилинде этиштин келер чак маанилериндеги өзгөчөлүктөр” деген темада 10.02.01 – кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты илимий даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык иши Адистештирилген кеңешке сунушталсын.

Жыйындын төрагасы,

филология илимдеринин доктору, академик

А.А. Акматалиев

Жыйындын катчысы,

филология илимдеринин кандидаты

А. Качкынбай кызы

